

ЧОРНА О. О.,

здобувач кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.122:[347.21:336.743]

ВАЛЮТА ЯК ОБ'ЄКТ ВАЛЮТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті розглядається валюта як об'єкт цивільних прав і валютних правовідносин. Визначається природа валюти, її види, окреслюються особливості цивільного обігу валюти.

Ключові слова: валюта, гроші, валютні цінності, валютні правовідносини, цивільні правовідносини.

В статье рассматривается валюта как объект гражданских прав и валютных правоотношений. Определяется природа валюты, ее виды, очерчиваются особенности оборота валюты.

Ключевые слова: валюта, деньги, валютные ценности, валютные правоотношения, гражданские правоотношения.

The article is devoted to research currency as an object of civil rights as well as currency relationships. Legal nature of currency and its kinds are determined; features of currency legal circulations are described.

Key words: currency, money, currency values, currency legal relationships, civil relationships.

Вступ. Незважаючи на те, що категорія «валюта» наділена економічним змістом, її юридичне значення практично неможливо переоцінити. Ст. 193 чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визнала валютні цінності об'єктом цивільних прав, включивши їх у приватноправовий майновий оборот. Водночас розкриття змісту цієї правової категорії в положеннях основного акта цивільного законодавства України не відбулося, що обумовлює актуальність і важливість розгляду цього питання. Крім того, останнім часом спостерігається змістовне розширення наведеної категорії. Виникають нові платіжні засоби, що використовуються і в транснаціональних господарських операціях, нові фінансові інструменти, а тому категорія «валюта» перестає позначати одні лише іноземні грошові знаки, що посилює необхідність її розгляду на рівні юридичного аналізу як об'єкта цивільних прав.

Валюта як об'єкт правовідносин, її різновиди та пов'язаний із нею правовий режим ставали предметом розгляду таких вчених, як: О. Альтшулер, В. Белов, О. Дзера, В. Крашенніков, Н. Кузнецова, Р. Любімова, Ф. Манн, Р. Майданик, В. Міщенко, С. Науменкова, Л. Новоселова, А. Нуссбаум, Р. Ражков, І. Спасибо-Фатеева, Д. Узойкін, Я. Шевченко, В. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні змісту категорії «валюта», розкритті її правової природи і місця в системі об'єктів суб'єктивних цивільних прав.

Результати дослідження. Питання про об'єкт правовідносин є одним із найбільш суперечливих у сучасній науці теорії права. Найдетальніше це питання розглядалося в цивілістичній доктрині, наслідком чого стало формування двох теорій: моністичної та плюралістичної. Згідно з положеннями моністичної теорії, прибічниками якої є Я. Магазинер, О. Іоффе

та інші, об'єкт – це те, на що спрямовані правовідносини і що здатне реагувати на правову дію, а реагувати на таку дію може, очевидно, тільки поведінка конкретних суб'єктів, отже, об'єктом правовідносин є поведінка зобов'язаних осіб.

Інші вчені, як-от М. Агарков, Г. Шершеневич, О. Красавчиков, є прибічниками плюралістичної теорії і вважають, що об'єкт – те, щодо чого виникають правовідносини, тобто об'єктом може бути як матеріальна річ, так і нематеріальні блага; як дії суб'єктів (зокрема й послуги, роботи і їх результати), так і продукти духовної творчості; і нарешті, офіційні документи. Тобто відповідно до висновків першої теорії, об'єктом правовідносин можуть бути тільки дії суб'єктів, оскільки саме дії, вчинки людей підлягають регулюванню юридичними нормами, і лише людська поведінка здатна реагувати на правовий вплив. Звідси висновок, що в усіх правовідносинах єдиний, загальний об'єкт.

Згідно із другою теорією, що в контексті правовідносин із валютою здається більш реалістичною, об'єкти правовідносин настільки різноманітні, наскільки різноманітні правовідносини, що регулюються правом. Тому саме цей підхід більш повно відображає правову природу валютних правовідносин, в яких важко або практично неможливо виділити єдиний (уніфікований) об'єкт. Зміст цього виду правовідносин характеризується юридичним зв'язком між суб'єктами права, що може регламентуватися різними галузями, що і впливає на різноманітність їх об'єкта. Річ у тому, що валютні правовідносини можуть мати і приватноправовий і публічно-правовий характер. Водночас навіть у межах приватноправового зв'язку ці відносини можуть мати певні різновиди. Незалежно від характеру (цивільно-правового або владно-організаційного) валютних правовідносин, їх виникнення прямо або опосередковано пов'язане з валютними цінностями. Саме цей об'єкт цивільних прав породжує особливий правовий режим, що забезпечує існування як приватноправових, так і публічно-правових відносин із ним. Крім того, приватноправові валютні правовідносини, які виникають щодо валютних цінностей, можуть мати і кредитний, і депозитний, і заставний характер у межах цивільно-правового характеру. Саме цей аспект валютних правовідносин і включається у фокус нашого розгляду.

З урахуванням наведеного вище необхідно зважати на те, що валюта як об'єкт приватноправових валютних правовідносин розуміється у вузькому значенні, оскільки повним предметом такого виду відносин треба вважати валютні цінності, зокрема, валюту й інші види валютних цінностей. Згідно з п. 1 ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15–93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», валютними цінностями є валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України; платіжні документи й інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України; іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України; платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах; банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів [1].

У термінології чинного цивільного законодавства України термін «валюта» вживається в розумінні грошей (ст. 192 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Водночас гроші є особливими матеріальними об'єктами цивільних прав. Ця «особливість» грошей як об'єкта цивільних прав пов'язана з їхньою унікальною властивістю бути загальним еквівалентом в економічних і правових відносинах, тобто теоретично гроші можуть замінити собою будь-який інший об'єкт майнових відносин, а згідно з п. 3 ст. 23 ЦК України, гроші можуть навіть застосовуватися як засіб визначення розміру моральної шкоди [2]. Водночас така «цінність» грошей викликана не природними властивостями купюри або монети, і навіть не їх кількістю, а вираженою в них грошовою сумою, тобто номіналом. Як наслідок, у цивільно-правових угодах гроші зазвичай виступають засобом платежу, проте в деяких інших договорах, таких, наприклад, як договір позики, можуть бути і основним предметом угоди.

Грошова одиниця (monetary unit) – законодавчо встановлений грошовий знак країни, головний елемент національної грошової системи, одиниця грошового обліку, за допомогою якої визначаються ціни, тарифи й інші вартісні показники. Розмір і назва грошової одиниці встановлюються в кожній країні відповідним законодавством.

У ст. 99 Конституції України визначено, що грошова одиниця України – гривня, а забезпечення її стабільності – це головна функція в діяльності Національного банку України [3]. У ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» також вказано, що грошова одиниця України – гривня, яка дорівнює 100 копійкам. Літерний код вітчизняної валюти – UAH, код валюти цифровий – 980, скорочена назва – «грн.» В обігу перебувають: банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень, розмінні монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок та обігова монета номінальною вартістю 1 грн. [4].

Розуміючи під іноземною валютою ту, яка не має обігу в конкретній країні, Л. Лунц зробив висновок, що норми цивільного права, які пов'язані із внутрішнім грошовим обігом, не поширюються на іноземну валюту – точніше, виходив із того, що іноземна валюта не належить до грошей, а їхня властивість набувається тільки в міжнародному розрахунку [5, с. 21–22]. Проте сьогодні з таким поглядом навряд чи можна погодитися, оскільки право власності на іноземну валюту охороняється законодавством України на загальних підставах, а ЦК України допускає можливість обігу іноземної валюти на території нашої держави, якщо це передбачено спеціальним (валютним) законодавством України.

Іноземну валюту треба розуміти як іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахунках (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України.

У міжнародному валютному праві всі валюти поділяються за критерієм конвертованості на три категорії: а) вільно конвертовані; б) частково конвертовані; в) неконвертовані. Конвертованість валют – це здатність валют виконувати функції платежу в будь-якій країні. Конвертована валюта – це законодавчо закріплена оборотність національної грошової одиниці, можливість її обмінювати на іноземні валюти для всіх охочих.

Характерною рисою вільноконвертованих валют є те, що для них немає жодних обмежень щодо кількості, яка може бути продана на міжнародному ринку, і уряд не нав'язує штучно фіксовану вартість або мінімальну вартість валюти в міжнародній торгівлі. Прикладами цілком конвертованих валют є долар Сполучених Штатів Америки (далі – США) та євро, що є одними з основних валют, якими торгують на ринку Форекс.

Згідно зі стандартами Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), конвертованою вважається валюта, країна походження якої взяла на себе зобов'язання виконувати вимоги, передбачені п. п. 2, 3, 4 ст. VIII Угоди про МВФ, відповідно до яких органи цих країн: мають

право впроваджувати заходи контролю щодо руху капіталу; не повинні обмежувати можливості використання своєї валюти або валюти інших членів Фонду для поточних платежів; зобов'язані викуповувати в офіційних органів інших членів Фонду залишки коштів у своїй валюті, якщо вони утворилися в результаті платежів за поточними операціями, а конвертування потрібне для здійснення цих операцій [6, с. 121].

Офіційно про приєднання України до ст. VIII Статуту МВФ Рада директорів Фонду оголосила 8 травня 1997 р. Практично із цього часу відбулося міжнародне визнання гривні валютою з поточною конвертованістю [7, с. 84].

Називаючи таку конвертованість конвертованою «де-юре» В. Ебке підкреслює, що такий формальний підхід є неправильним, оскільки деякі держави хоча і не взяли на себе зобов'язання, що пропонуються ст. VIII Статуту МВФ, але відмовилися від обмежень за поточними платежами (конвертована де-факто), інші держави хоча і формально приєдналися до ст. VIII, насправді вводять обмеження на деякий поточний платіж [8, с. 19–20].

Зміни 1976 р. створили нову редакцію ст. XIX, виключивши зі Статуту визначення конвертованої валюти. Нині відсутнє нормативне визначення конвертованості. Проте, з огляду на суть інших статей Угоди про МВФ, можна зробити висновок, що вільноконвертовані валюти варто розуміти як валюти країн, які не використовують жодних прямих або непрямих обмежень для купівлі і репатріації (від лат. *repatriare* – повертатися на батьківщину) капіталів, вкладених за кордоном, для інвестицій всередині своєї країни. Тут варто особливо підкреслити, що заборона на використання іноземної валюти для платежів усередині країни не впливає і не може впливати на визначення конвертованої національної валюти, оскільки конвертована валюта залежить від наявності або відсутності валютних обмежень, якою не є вищеназвана заборона. Отже, валюти держав, які зберігають деякі обмеження, є частково конвертованими (наприклад, українська гривня). Замкнутими вважаються валюти країн, де цілком зберігаються обмеження на поточні платежі (наприклад, радянський рубель, в'єтнамський донг, бангладеський така, шотландський фунт стерлінгів, тайландський бат, марокканський дірхам).

У контексті частково конвертованих валют варто визначити, що центральні банки здійснюють контроль над іноземними інвестиціями, що рухаються у вигляді валютної маси між країнами, і водночас більшість вітчизняних торговельних операцій відбуваються без будь-яких спеціальних вимог. Тому існують значні обмеження на валюту залучення закордонних інвестицій. Часто, щоб конвертувати її в інші валюти, потрібні спеціальні дозволи. Прикладом частково конвертованої валюти є індійська рупія.

Що стосується неконвертованих валют, то не передбачено їх обміну фізичними особами та компаніями. Як наслідок, ці валюти часто називають заблокованими валютами. Їх прикладами є північно-корейська бона і кубинський песо.

У сучасній юридичній доктрині розглядаються й інші поділи валют. Зокрема, за співвідношенням валютних курсів валюти поділяються на сильну/тверду (тобто стійку до свого номіналу і до курсів інших валют) слабку/м'яку. За терміном дії існують постійна та тимчасова валюти. За ступенем використання – основні та резервні валюти. Основні валюти є переважним платіжним засобом, що використовується на території певної держави. Резервна валюта – іноземна валюта, в якій центральні банки держав накопичують і зберігають резерви для міжнародних розрахунків за зовнішньоторговельними операціями й іноземними інвестиціями. У контексті цього поділу варто зазначити, що на даний час виокремлюються так звані світові валюти – сім основних валют, які мають право повної конвертованості і найбільш часто використовуються в міжнародних розрахунках, до яких відносяться: долар США, євро, швейцарський франк, фунт стерлінгів, японська єна, канадський долар, австралійський долар.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, необхідно констатувати, що, ухвалюючи чинний ЦК України, законодавець використав стосовно визначення окремих об'єктів майнових прав метод групування, у результаті чого виникли такі складні об'єкти правовідносин,

утворені сукупністю декількох більш простих, як майно та валютні цінності. Це впливає і на обрання методологічних підходів до розгляду їхньої правової природи. Однак, незважаючи на те, що в положеннях чинного цивільного законодавства України валюта розглядається досить вузько, зокрема й як валюта України й іноземна валюта, відсутність остаточної вирішеності питання правової природи грошей в юридичній доктрині впливає і на необхідність більш глибокого осмислення категорії «валюта», яка розкривається саме через категорію грошей. Крім того, існує потреба в комплексному вивченні змісту валютних цінностей для визначення критеріїв і підстав, за якими законодавець об'єднав цим поняттям одразу декілька самостійних об'єктів цивільних прав. Тому наукові пошуки в цій сфері мають тривати.

Список використаних джерел:

1. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
2. Цивільний кодекс України : станом на 1 листопада 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40–44. – Ст. 356 (зі змінами).
3. Конституція України : ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238 (зі змінами).
5. Лунц Л. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран / Л. Лунц // Ученые труды. – Вып. 14. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 215 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / за ред. Ю. Шемшученка та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К – М. – 2001. – 792 с.
7. Науменкова С. Валюта і валютна політика / С. Науменкова, В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 182 с.
8. Эбке В. Международное валютное право / В. Эбке ; пер. с нем. – М. : Междунар. отнош., 1997. – 335 с.

